

ESKİ VE YENİ MANTIĞIN KAVŞAĞINDA ALİ SEDAT

*Hasan AYIK**

ÖZET

Ali Sedat, eski ve yeni mantığın kesiştiği bir noktada yaşamış ve her iki mantık anlayışına da eserlerinde yer vermiş bir mantıkçıdır. O, batıdan gelen bilimsel düşünce ile doğudaki geleneksel düşünceyi bir arada sentezlemeye çalışmıştır. Eski mantık adına Aristo mantığının Gazâlî tarafından kabul edilen formel yönünü, yeni mantık adına ise modern bilimsel anlayışın dayandığı metodolojiyi öne çıkarmıştır. Gazâlî'nin kabul ettiği formel mantığın içeriğini ehl-i sünnet inancının Eş'arî anlayışı ile doldurmuş, modern bilimin dayandığı metodolojiyi de İslâm düşüncesindeki metodoloji ile sentezlemeye çalışmıştır. Biz bu makalemizde, Ali Sedat'ın klâsik mantıkla modern mantığı bir arada değerlendirerek bunları İslâm düşüncesi ile sentezleme denemesini değerlendirmeye çalıştık.

Anahtar kelimeler: Klasik mantık, modern mantık, İslâm düşüncesi, Eş'arî inancı.

ABSTRACT

Ali Sedat is a logician who lived at the junction of old and new logic and mentioned both of them in his studies. He tried to melt both the scientific thought from the west and the conventional form from the east. He put forward the method depending on modern scientific perceptiveness for the new logic, and for the old logic, he put forward the formel part of Aristo's logic accepted by Ghazali. He explained the content of the formel logic accepted by Ghazali with the Eş'arî's belief and he tried to melt modern methodology in Islamic thought. We, in our article, tried to evaluate the logic of Ali Sedat that he melt the modern logic and classical logic in Islamic culture.

Key words: Classical logic, modern logic, scientific thought, islâmic thought, Eş'arî's belief

* Dr., KTÜ Rize İlahiyat Fakültesi Felsefe Tarihi Anabilim Dalı.

Giriş

Aristo mantığının “*bilinçli bir savunucusu*”¹ olan Ali Sedat (1857-1900), Ahmet Cevdet Paşa'nın (1822-1895) oğludur. Babasının deyimiyle, önce matematik ve fizik bilimleri ile uğraşan Ali Sedat, daha sonra öğrenilmesi elzem olan mantık ilmine yönlendirilmiştir. Bu ilmi öğrenmeye teşvik için, onun adına *Mi'yâr-ı Sedat* isimli mantık kitabı yazılmış ve bu amaca tam olarak ulaşabilmek için *A'dâb-ı Sedat* isimli risale buna ilave edilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa'nın deyimiyle bu iki risaleye harcanan zaman boşa gitmemiş, nihayet oğlu Ali Sedat tarafından *Mizânu'l-Ukûl fi'l-Mantık ve'l-Usûl* adlı eser yazılabilmektedir.² Uzun bir hazırlık devresinin meyvesi olan bu eser, medreselerde okutulan formel mantığın neredeyse ayrıntılara boğulduğu bir dönemde, mantığın temeli ve mahiyetini anlaşılır bir şekilde ortaya koyacak olan açıklayıcı söz (kavl-ı şarih) niteliğinde olup, döneminde mantığın içeriğinin anlaşılması için şiddetle ihtiyaç duyulan bir eser durumundadır.³ (Söz konusu kitap sadece formel mantık konularını değil, ayrıca Batıda gelişen yeni mantık çalışmalarını, metodolojiyi ve bütün bunların İslâm kültürü açısından bir çeşit değerlendirmesini de içermektedir. Ali Sedat, yine bir mantık kitabı olmasına rağmen *Lisanu'l-Mizan* adlı eserinde de aynı şekilde mantığın içeriğini ele alıp değerlendirmektedir.⁴ İbn Sînâ'nın, eğer mantık bizi hatadan koruyacaksa o hem şekli (sûri), hem de maddî (içeriksel)dir, şeklindeki uyarısına rağmen, sonraki mantıkçılar burhanı (ıspatçı ilmi) dikkate almayarak mantığın sadece şekli yönünü ele almışlardır. Halbuki mantığın kurucusu olan Aristo, *İkinci Anatikler*'de mantığın şeklini, *Burhan*'da ise içeriğini ele almıştır.⁵

Ali Sedat da mantığın sadece şeklen ele alınması taraftarı değildir. O da mantığın içeriği ile birlikte ele alınmasını istemektedir. Ancak onun bu isteği, mantığın metafizikle ilgili olan ve ehl-i sünnet kelâmcıları ile usulcüler tarafından reddedilen kategoriler konusunu yeniden ele alıp gündeme getirmek için değildir. Çünkü ona göre mantığın metafiziğe bulaşması, onun farklı niyetlere sahip kişiler tarafından istismar edilmesine neden olmaktadır. Hatta Aristo bile mantığı kendi görüşlerini desteklemek için kullanmış, bundan dolayı mantığın terimleri ve tanımları bu güne kadar Peripatisyen (Aristo anlayışının takipçileri) ekolün terimleri olarak gelmiştir.⁶

¹ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken yay., İstanbul 1998, s. 227.

² Ahmet Cevdet Paşa, “*Cevap*”, Ali Sedat, *Mizanu'l-Ukûl fi'l-Mantık ve'l-Usul* (içinde), Karabet Matbaası, İstanbul 1303h., s. 4.

³ Sait Bey, “*Takriz*”, Ali Sedat, *Mizanu'l-Ukûl fi'l-Mantık ve'l-Usul* (içinde), s. 5.

⁴ Bkz. Ali Sedat, *Lisanu'l Mizan*, Karabet ve Kasbar Matbaası, İstanbul 1306/1890, s. 1-30.

⁵ Ali Sami en-Neşşar, *el-Mantık es-Sûri*, İskenderiye 1955, s. 15.

⁶ Ali Sedat, *Mizanu'l-Ukul*, Karabet Matbaası, İstanbul 1303h., s. 96.

Ali Sedat'ın İbn Haldun'un çağlar önce yaptığı çağrıya uyarak mantığın içeriğini gündeme getirmesi, her ne kadar klâsik mantığın temellerini tahkim etmek amacı gütsede, aslında bu durum yıllardır medreselerde okutulan formel mantığa bir tepkiyi de beraberinde getirmektedir. Çünkü onun düşünce geleneğinin hakim rengi hâlâ Aristo mantığı olsa da, bunun yanında modern Batı düşüncesinin getirdiği bilim ve teknoloji de önemli bir yer tutmaktadır. Hatta eleştirel bazda da olsa yeni mantık çalışmalarına yer vermesi, onların yavaş yavaş filizlenmesine neden olmaktadır. Ancak o, yine de kendi düşünce geleneğini oluşturan ehl-i sünnet kelâmı ve fıkıh usulü ile klâsik mantığı korumaya almak için, yeni mantık çalışmalarını duygusal tepkilere varan bir şekilde bastırarak Aristo mantığını korumaya almakta, modern bilim ve teknolojinin karşısına İslâm düşüncesindeki Eş'arî kelâmının atomculuğunu çıkarmaktadır. İslâm düşüncesindeki atomculukla bilim ve teknolojinin üstünlüğünü dizginlerken, Aristo mantığı ile bilim ve teknolojinin yenilik adına ortaya çıkardığı safsataları bastırmaya çalışmaktadır.

Ali Sedat ve Klasik Mantık

Ali Sedat'a göre, her şeyin temelinde mantık ilmi vardır. Çünkü her ilmin bir konusu, bir amacı, bir de metodu vardır. Konuların ve amaçların farklılığına göre ilimlerdeki metot da farklılaşmaktadır. Fakat konusu ne olursa olsun zihin, onun konusu olan düşünce ve bu düşüncenin tâbi olduğu tümel kurallar hiç değişmemektedir. İşte bu düşüncenin tâbi olduğu tümel kuralları belirleyen mantık, değişmeyen hakikatin bilimi olarak metotların metodu (aslu'l-usûl) durumundadır.⁷

Ali Sedat'ın temele aldığı ikinci unsur akıldır. Ona göre akıl, mantık ilminin kurallarına uygun hareket ettiği müddetçe hiç yanılmaz. Onu asıl yanılsa düşüren şey, duyu verileridir. Duyulardan başka penceresi olmayan akıl, mantık kurallarını dikkate almadan ve sadece bu duyu verilerine dayanarak hüküm verirse yanılsa düşmektedir.⁸

Ali Sedat'ın temele aldığı üçüncü unsur, gelişen bilim ve teknolojidir. Ancak mantığın değişmez ilkelerine karşın gelişen ve değişen bu unsurun, mantık ilkelerine dokunmaması için buradaki gelişme ve değişimin metot sayesinde olduğunu söylemektedir. Çünkü Avrupa'da mantığın bilim ve teknolojiye uygulanmasından ibaret olan metot, çağdaş ilimlerin ilerlemesinin temeli, bütün ilimlerin girişi ve ilkeleri olarak Avrupalı bilginler tarafından derlenip toparlanmış ve bu metotlar arasındaki

⁷ Ali Sedat, A. g. e., , s. 12-13.

⁸ Ali Sedat, A. g. e., , s. 12.

ilişkiler belirlenmiştir.⁹ Bundan dolayı ilerleme mantığının bilimlere uygulanmasından başka bir şey olmayan metotta olmuş, söz konusu metot ise günümüzde mantığa ilave edilmiştir.¹⁰

Ali Sedat'ın temele aldığı dördüncü unsur yukarıda söz konusu olan metodolojiyi bizim kültürümüzde en ince ayrıntıları ile işleyen ve bu konuda Avrupa'yı önceleyen kelâmcılar ve fıkıhçılardır. Bu alanda da asıl unsur, bu ilimlere kaynaklık eden ehl-i sünnet inancı ve Eş'arî kelâmıdır.¹¹ Ona göre mantığı Aristo, metodu ise fıkıh ilmi keşfetmiştir.¹²

Ali Sedat'ın temele koyduğu bu dördüncü unsur, bir üst değer olarak diğer üçüne sistem vermekte ve onların sapkın unsurlarına engel olmaktadır. Örneğin bizdeki kelâm ilmi sadece metodu incelemekle kalmamış aynı zamanda birtakım ekoller ve filozofların görüşlerini muayeneden geçirerek doğrusunu yanlışından ayırmıştır. Kelâm ilmi bunun yanında mantık ilmini de araştırıp soruşturarak onun da gelişmesine vesile olmuştur. Bundan dolayı bizde sadece metot değil, mantık ilmi de olgunluğa ermiş ve bu alanda safsata ortaya çıkamayarak çöküşe yüz tutmuştur.¹³

Ali Sedat, bu durumu bir üstünlük olarak kabul edip Avrupa'nın elinde kelâm gibi sağlam bir muayene aleti olmadığı için onların safsata çukuruna düştüklerini ve bu safsatacılarının da terim ve isimlendirme çerçevesinin dışına çıkamadıklarını söylemektedir.¹⁴

Ehl-i Sünnet İnancı ve Ali Sedat

Ali Sedat'a göre, Aristo mantığının koruyucu zırhı İslâm düşünce geleneğinde Arapça olarak yazılan mantık kitaplarıdır. Bundan dolayı Avrupa'daki safsatacılar öncelikle Arapça yazılmış eserlere saldırmaktadırlar.¹⁵

Ali Sedat değişmeyen ilkeleri temele koyup, kavram sorununu paranteze aldığı için, kavramların zihinde oluşumu da diyebileceğimiz anlamlandırma sürecini gündeme getirenleri safsatacılıkla suçlamaktadır. Avrupa'daki bilimsel gelişmeyi mantıktaki tümevarım metodu, sezgi ve tekrarlanan deneye hamlederek, bu konular önceden mantık ilminde işlendiği için bunları bilimsel gelişmelerin mantık ilmindeki potansiyel tohumları olarak görmektedir. Bundan dolayı bilimsel ilerlemelerdeki aslan payını mantık ilmine vermektedir. Bilimsel gelişmenin temelinde var olan

⁹ Ali Sedat, a. g. e., , s. 2.

¹⁰ Ali Sedat, a. g. e., , s. 9.

¹¹ Ali Sedat, a. g. e., , s. 15-17.

¹² Ali Sedat, a. g. e., , s. 246.

¹³ Ali Sedat, a. g. e., , s. 246.

¹⁴ Ali Sedat, a. g. e., , s. 247.

¹⁵ Ali Sedat, a. g. e., , s. 247.

atomculuğu ve tikelciliği de ehl-i sünnet kelâmcıların düşüncesine bağlayarak bu konudaki payeyi de kelâm ilmine vermektedir. Bu anlamda kelâm öyle bir üst yapıdır ki, hem temelinde tikellik olgusu olan bilimsel düşünceyi öncelemektedir hem de tümellik olgusuna dayanan mantığı muayene ederek onu hastalıklarından kurtarıp olgunlaştırabilmektedir.

Ali Sedat, Batıdan gelen bilimsel düşünce akımlarının geleneksel düşünce atmosferi ile buluştuğu bir noktada bulunmaktadır. Birincisinin oluşturduğu yüksek basınç ikincisini sıkıştırırken ortaya fırtınalı bir düşünce atmosferi çıkmaktadır. Böyle bir düşünce atmosferinde o, hem geleneksel düşünceyi korumak hem de modern bilimsel düşünceleri bir şekilde özümsemek durumundadır. Bundan dolayı onu bazen modern bilimsel düşüncenin tikelci-deneyci anlayışına karşılık Aristo mantığının tümellik olgusunun savunucusu olarak görmek mümkün iken, bazen de modern bilimsel düşüncenin ilerlemesini takdir edip, bunu kelâm ilminin tikelci-duyumcu görüşleri ile sentezleyerek kabullenen sentezci olarak da görmek mümkündür.

Orta çağ mantığından uzaklaşmanın başladığı bir noktada bulunan Ali Sedat,¹⁶ yaşadığı çağdaki, modern bilimin getirdiği ilerleme ve yenilik olgusuna tamamen teslim olmamak için değişim adına ne varsa metottaki gelişmelere bağlamakta, metodolojiyi ise ehl-i sünnet kelâmı ve fıkıh ilminin özgün ürünü olarak ortaya koymaktadır. Böylece Aristo mantığını modern bilimin değişiminden korurken, değişim olgusunu kelâm ilminin ortaya koyduğu metodoloji ile dizginlemektedir.

Ali Sedat kitabının başında İbn Haldun'un çağrısına uyarak mantığın maddesi ile birlikte ele alınması gerektiğini söylerken, daha sonra mantığın maddesi-içeriği ile birlikte ele alınmasının onun değişmez ilkeleri ile oynanılan bir yanlış olduğunu söylemekte ve bu yanlış ehl-i sünnet'in kategorileri kabul etmeyerek önlediğini belirtmektedir.¹⁷ Zaten Ali Sedat'a göre, mantığın maddesi ile birlikte uzun bir müddet ele alınmaması, söz konusu dönemde Sofistlerin olmayışındandır. Sonraki mantıkçıların bu konuyu ele almalarının nedeni ise, Modern Sofistlerin ortaya çıkışıdır. Ali Sedat'ın böyle bir çağrıya olumlu bakmasının nedeni, onun yaşadığı dönemde ilim ve teknolojinin ilerlemesi ve bunun sonunda felsefî meselelerin çoğalıp görüşlerin çeşitlenmesidir. Bu durumun ortaya çıkardığı Sofist gruplarını bastırmak için söz konusu konuların yeniden ele alınması gerekmektedir.

Burada dikkat etmemiz gereken husus şudur: Felsefe tarihinde metafizik konular sonuçları itibariyle Tanrı'nın konumuna da hâlel

¹⁶ Ülken, a. g. e., s. 74.

¹⁷ Ali Sedat, a. g. e., s. 6.

getirmişse de, onların asıl amacı teorik bilgiye sağlam bir temel bulmaktır. Ali Sedat'ın burada söz konusu ettiği metafizik mesele ise, sürekli Tanrı'nın varlığı-birliği ve konumu açısından değerlendirilmiştir. Özcülük ya da kendi başına kaim bir tözün Tanrı'ya ortak olacağından korkularak mantık ilminden bunlar ayıklanmıştır. Gündeme getirildiğinde ise bu konularla Tanrı'nın varlığını pekiştirmek amaçlanmıştır.

Örneğin Aristo metafiziğindeki ve dolayısıyla mantığındaki kendi başına kaim töz anlayışına karşı kelâmcıların ortaya koydukları atomculuk (cevher-i fert teorisi), düşüncenin dayanacağı bir temel olmaktan çok, yaratma düşüncesine yer açmak içindir. Kendi başına kaim tözün Tanrı'nın fiillerine ortak olacağı endişesi ile Aristo mantığındaki bu görüş atlanarak daha çok düşüncedeki tümellik olgusu öne çıkarılmıştır. Yani varlığı mümkün kılan töz (cevher) yerine düşünceyi mümkün kılan öz (mahiyet) dikkate alınmıştır. Bundan dolayı İslâm düşüncesinde Porphyrios'un beş tümeli ele aldığı *İsagojisi* fazlasıyla ilgi görmüş ve yüzlerce şerhler yazılmıştır.

Öyle anlaşılıyor ki, Ali Sedat yukarıda da belirttiğimiz gibi, mantığın ilkelerini değişimden korumak için bilim ve teknolojideki gelişmenin bizzat mantık kurallarının gelişiminden değil, bu kuralların bilim ve teknolojiye uygulanmasından ibaret olan metottaki gelişmelerden kaynaklandığını belirtmektedir. Böyle bir hükümle o, hem mantık ilkelerini değişimden korumakta hem de bilim ve teknolojideki ilerlemenin temellerinin bize ait olduğunu söylemektedir. Çünkü ona göre metot, en ince ayrıntılarına kadar fıkıh ve kelâm ilminde işlenmiştir.

Görüldüğü gibi Ali Sedat, ne Aristo mantığından ve onun değişmez ölçülerinden, ne de modern bilim ve teknolojiden vazgeçmektedir. Bunun için modern bilimle kelâmın atom teorisini, mantığın değişmez ilkeleriyle ehl-i sünnet'in değişmez hakikat anlayışını sentezlemektedir. Örneğin ona göre, kelâm ilmindeki cevher-i fert (atomculuk) teorisinin ispatı modern bilime uygun olduğu gibi kelâm ilminin bu şekildeki diğer meseleleri de yeni ilimlere uygun olup, önceden kelâm ilminde ispatlanmış olan pek çok hakikatler ilmi keşiflerle de doğrulanmıştır.¹⁸ Hatta ona göre kelâm ilmi ile modern bilimler omuz omuza verdiğinde Meşşâî felsefesinin kelâm ilmine karşı ortaya koyduğu metafizik karakterli saldırılarına daha kolay cevap verebilmektedirler. Örneğin alemin yaratılışının ispatı, cisimlerin atomlardan oluştuğu, ilineğin ilinekle kaim olması ve ilineğin iki zamanda sürekli bulunması gibi meselelerin o dönemde ispatı için kelâmcılarla Meşşâîler arasında tartışmalar olmuştur. O zamanlar tâbi-i ilimler bugün ulaştığı mertebeye ulaşamadığından, bu konuda Meşşâîlerin görüşlerini

¹⁸ Ali Sedat, a. g. e., s. 175.

reddetmekte güçlük çekiliyordu. Bu gün ise yeni ilimler sayesinde cisimlerin atomlardan meydana geldiği ortaya çıkmış olup, bütün muteber ilimler de bunun üzerine kurulduğundan cevher-i fert teorisinin inkârı bu ilimlerin de inkârı anlamına geleceği için, artık bu teorinin doğruluğu kesinleşmiştir.¹⁹

Ali Sedat bu görüşlerine ilaveten, Meşşâîlerin mantık ilmindeki kategorilerle ilgili farklı görüşlerine rağmen, kelâmcıların bunları mantık konuları arasından çıkarmasının haklı olduğunu söyleyerek şöyle demektedir: Dikkat edilmelidir ki, ehl-i sünnet alimlerinin kabul veya reddettikleri şey düşüncenin oluşum kanunları olan temel mantık kuralları değil, çeşitli metafizik düşüncelere kayıtlı olarak yazılan mantık kitaplarıdır. Gerçekte ise aklın ölçüsü olan mantığı, açıklanamayan ve ispat edilemeyen metafizik düşüncelerle karıştırmak uygun olmayacağından ehl-i sünnet'in bu anlamda isabet ettikleri, açıktır.²⁰

Görülüyor ki, Ali Sedat bir taraftan Aristo mantığını diğer taraftan bilim ve teknolojiyi savunmaya almaktadır. Ancak birincisini değiştirmeyen ve sabit kalan unsur olarak, ikincisinin değişen yapısına karşı korumaya alırken, ikincisinin önlenemez gelişmesi ve karşı konulamaz üstünlüğü karşısında ona teslim olmak da istememektedir. Çünkü değişime teslim olmak, mantık ilminin sabit unsurlarını tehlikeye sokacak iken, gelişen bilim ve teknolojiyi reddetmek artık inkâr edilemez bir durum olan ilerlemeyi görmemezlikten gelmek olacaktır. Bunun için modern bilimin değişim dalgasının yıkımına karşı ehl-i sünnet kelâmı ve fıkıh ilmini kalkan olarak kullanmaktadır.

Ancak ehl-i sünnet düşüncesindeki atomculuk, bilimsel gelişmenin önünü açmak için değil, Aristo'nun metafizik özcülüğüne karşı, Tanrı'nın mutlak yaratıcılığını pekiştirmek için benimsenmiş bir görüş durumundadır. Bu görüşle determinizme karşı endeterminizm kabul edilerek evrendeki mucizelere yer açılmış, kendi başına kaim töze karşılık yaratılmış atomlar kabul edilerek yaratma düşüncesi temellendirilmiştir. Bu nedenle denilebilir ki, ehl-i sünnet kelâmındaki atomculuk, duyumculuğu besleyen teori olarak bilimsel nitelikli bir gelişmeye ön ayak olamamış, aksine duyumculuğu eşyanın değer boyutu ile birlikte tikel niteliklere bağlayarak dondurmuştur. Bundan dolayı ehl-i sünnet kelâmındaki atomculuk, ne matematiksel bir dille okunabilecek mekanik evren anlayışına sığrayabilmiş, ne de akli evren karşısında temellendirip ona şekil veren bir konuma getirebilmiştir. Çünkü bizdeki atomculuk, Tanrı ile evren arasındaki ilişkiyi tahkim etmek için kullanılmışken, Batıdaki atomculuk insan ile evren arasındaki ilişkiyi tahkim etmek nihayetinde evreni insana teslim etmek için geliştirilmiştir.

¹⁹ Ali Sedat, a. g. e., , s. 174.

²⁰ Ali Sedat, a. g. e., , s. 6.

Gazâlî ve Ali Sedat

Buraya kadar genel hatlarıyla ortaya koyduğumuz mantık anlayışından hareketle Ali Sedat'ı Gazâlî'den beri gelen gelenekçi mantık anlayışı içine dahil edebiliriz. Çünkü o da Gazâlî gibi, ait olduğu mantık geleneğini temele koyup, Aristo mantığı ile modern bilimi bu açıdan değerlendirmiştir. Ali Sedat'tan asırlar önce Gazâlî de ehl-i sünnet düşüncesini temele koyarak Aristo mantığını aynı şekilde değerlendirmiştir.

Gazâlî, Aristo mantığını maddesinden soyutlayarak şekli ile kabul etmiş, bu şekli yapının da daha önceden kelâm ilminde bulunduğunu söylemiştir. Gazâlî'ye göre, "*mantıkçıların mantığın hükümleri muhakkak lazımdır*" sözü doğrudur. Ancak bu ilim sadece onlara mahsus bir ilim değildir. Bu bizim kelâm sanatında "kitap en-nazar" adını verdiğimiz kuralın kendisidir. Onlar bu ifadeyi kendi isteklerine göre değiştirmişlerdir. Halbuki biz ona "kitap el-cedel" () adını veririz. Bazen de "medâriku'l-ukûl" adını veririz. (*Kitap en-nazar, kitap el-cedel ve medâriku'l-ukûl, bu üç kavram Gazâlî'nin kendi mantık anlayışına uygun olarak yazdığı mantık kitaplarının da isimleridir.) Ne var ki, güçsüz ve akıllı görülmek isteyen kimseler mantık ismini duyunca bunun kelâmcıların bilmediği yabancı bir sanat olduğunu, filozoflardan başka bir kimsenin bu sanattan haberdar olmadığını zannederler.²¹

Gazâlî'nin Aristo mantığı karşısında ortaya koyduğu bu tavrın bir benzerini asırlar sonra Ali Sedat'ta görmek mümkündür. Bu defada Ali Sedat, Aristo mantığı ile birlikte modern bilimi aynı bakış açısı ile değerlendirmekte, daha öncede belirttiğimiz gibi, modern bilimin metottaki gelişmenin ürünü olduğunu metodolojinin ise yeni bir şey olmayıp çok önceden kelâm ilmi ve fıkıh bilginlerince keşfedildiğini söylemektedir.²² Ali Sedat'ın içinde bulunduğu mantık anlayışının bu sentezci ve formel tavrı o günlerde mantık ilminin içeriğini boşaltarak onun şekliyle ehl-i sünnet inancını sentezlemeye çalışmış, bu günlerde ise modern bilimin içeriğini görmemezlikten gelerek, onun şekliyle kelâm ilminin tikelci atomcu anlayışını sentezlemeye çalışmıştır. Halbuki mantık ilminin de modern bilimin de dinamizmi onların şekillerinin ötesindeki içeriklerinde saklıdır. Bunları içeriklerinden mahrum etmek ve bu şekilde ehl-i sünnet düşüncesiyle sentezlemek, hem bunları hem de bunlarla sentezlenen düşünceyi donduracaktır. Nitekim İbn Haldun bu gerçeğe XIV. yüzyılda işaret edecektir.²³

²¹ Gazali, *Tehafütü'l-Felasife*, thk. Süleyman Dünya, Daru'l-Maarif, Kahire 1966, s. 85.

²² Ali Sedat, a. g. e., s. 177.

²³ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zeki Kadiri Ugan, MEB. Yayınları, İstanbul 1989, II, 538.

Halbuki İslâm dünyasında Gazâlî'den önce Farâbî ve İbn Sînâ elinde gelişen mantık anlayışında mantık, içeriği ile birlikte ele alınmaktaydı. Meşşâî ekolü adı verilen bu mantıkçılar öncelikle tümellik olgusunu İslâm düşüncesi içerisinde yerleştirmeye çalışmışlardır. Tümel düşünce ise, her zaman temelde böyle bir düşünceyi kavrayacak akla ve kendisini bu düşünceye tümel bir şekilde sunacak varlığa ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle Meşşâîler mantığı içeriği ile birlikte ele almışlar, bu ilmin görünürdeki ilkelerinin dayandığı ontolojik temelleri değerlendirmeye tâbi tutmuşlardır. Onlar bunu yaparken de kendilerini ait oldukları inançlar manzumesinden büsbütün bağımsız saymamışlar, aksine Aristo mantığının içeriğini çoğunlukla kendi kültür ortamları açısından değerlendirmişlerdir.

Ali Sedat aralarındaki tarihsel aralığı yok sayarak o günlerde Meşşâî filozoflarla Eş'arî kelâmcılar arasında yapılan tartışmaları yaşadığı dönemin şartlarına göre değerlendirmektedir. Ona göre Meşşâîlerin eşyanın özüne dayalı tümellik anlayışına karşı Eş'arî kelâmcıları, o günlerde kendi tikelci görüşlerini savunmakta güçlük çekiyorlardı. Çünkü o zaman tâbi-i ilimler bu gün ulaştığı dereceye ulaşmamıştı. Bundan dolayı kelâmcılar Meşşâîler'in görüşlerini reddetmekte zorlanıyorlardı. Bu gün ise yeni ilimlerle cisimlerin atomlardan meydana geldiği ortaya çıktığından, ayrıca bu durumun reddi yeni ilimlerin reddini gerektireceğinden, atom nazariyesinin doğruluğu peşinen kabul edilmiştir. Mikroskobun keşfi ile, bir dereceye kadar olsun, boşluğun imkânı düşüncesi de güçlenmiştir.²⁴

Ali Sedat bu düşünceleri ile kelâm ilminin dayandığı öncüllerin asırlar sonra ortaya çıkan modern bilim tarafından da benimsenen ve bilimsel yollarla ispatlanan öncüller olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak o bu sentezi yaparken, yukarıda da belirttiğimiz gibi, modern bilimle Eş'arî kelâmı arasındaki tarihsel aralığı yok saymaktadır. O günün şartlarında Eş'arî kelâmının dayandığı atom teorisi, kendi başına kaim ilinti anlayışı ve ilintinin ilinti ile kaim olması meselesi de, Meşşâîlerin dayandığı kendi başına kaim özcülük ve tümellik olgusu da soyut bir zeminde ispatlanmak durumunda idi. Çünkü Ali Sedat'ın da belirttiği gibi, bu öncülleri sistemli bir deney ve gözlemlerle bilimsel bir şekilde ispatlayacak ne bir anlayış, ne de böyle bir anlayışın işini kolaylaştıracak ince aletler vardı. Meşşâîler Ali Sedat'ın yaşadığı XIX. yy'da yaşamış olsalardı modern bilimi nasıl değerlendirirdi? bunu bilemiyoruz. Ancak bildiğimiz bir şey var ki, Ali Sedat'ın yaşadığı döneme geldiğinde felsefe soyut düşünce zemininden bir hayli uzaklaşmış, neredeyse bilime teslim olmuş durumdadır.²⁵

²⁴ Ali Sedat, a. g. e., , s. 184-185.

²⁵ Bkz. Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico Philosophicus*, trans. D. F. Pears and B. F. Mc.Guinnes, Routledge and Kegan Paul, London 1974, 6/53.

Ali Sedat, modern bilimle Eş'arî kelâmını sentezlerken göz önünde bulundurmadığı bu tarihselliği, Sofistlere karşı aklın yanılmazlığı ve mantık ilkelerinin değişmezliğini savunurken dikkate almakta ve şöyle demektedir: Bir zamanlar filozoflar dünyanın evrenin merkezinde olduğu görüşünü benimsemişlerdi. Bugün ise dünyanın, güneşin etrafında döndüğü görüşünü ispat ediyorlar. Bu iki görüş birbirini yanlışlar. Fakat akıl, kendi kendisini yalanlamaz. Dünyanın bir noktada sabit olduğunu savunanlar bugünkü astronomiye temel olan malumatı bilmediklerinden, yıldız kümelerinin görünen şekillerine göre akıl yürütmüşlerdi. Bunda akıl açısından herhangi bir yanlışlık yoktur. Ali Sedat'a göre, aklın tarihsel şartlara dayanarak verdiği hükümler çelişki değil bir çeşit ilerlemedir.²⁶ Bu anlayış çerçevesinde bakıldığında hem Eş'arî kelâmının hem de Meşşâî düşüncesinin dayandığı öncüllerin daha objektif bir şekilde değerlendirilebileceği kanısındayız.

Sonuç

Konunun başında da belirttiğimiz gibi, Batıdan gelen değişim ve gelişim rüzgarlarının oluşturduğu akımla, doğunun düşünce geleneğinin dayandığı değişmez unsurların buluşma noktasında bulunan Ali Sedat, Gazâlî'nin asırlar önce Aristo felsefesi karşısında sergilediği sentezci anlayışa benzer bir tavırla modern bilimle Eş'arî kelâmını uzlaştırmaya çalışmaktadır. Gazâlî'nin Aristo mantığının dayandığı metafizik temelleri paranteze alarak, mantığın formu ile kelâm ilminin mantık anlayışını uzlaştırmaya benzer bir şekilde, Ali Sedat da modern bilimin dayandığı saf bilimsel zihniyeti ve bunu oluşturan tarihsel süreci paranteze alarak, söz konusu bilimsel anlayış ile Eş'arî kelâmının atomculuğu ve onun dayandığı tikelci anlayışı uzlaştırmaya çalışmaktadır.

Ancak o gün için felsefî bir mesele olmaktan çok inançla ilgili bir mesele olan ve Tanrı'nın alem üzerindeki tasarrufunu güvence altına alan bir anlayışın ürünü olan Eş'arî atomculuğu²⁷ ile, kendisini seküler bir alanda konumlandıran, dinden ve metafizik konulardan oldukça uzak olan ve modern öznenin alem üzerindeki tasarrufunu güvence altına alan modern bilimi uzlaştırmak, Gazâlî'nin yaptığı sentezden daha zor ve daha problemli gözükmektedir.

Denilebilir ki, Ali Sedat'ın düşünce dünyasında, eski ile yeni, dinsel olanla bilimsel olan, değişmez-evrensel olanla değişen ve gelişen unsurlar karşı karşıya gelmiş durumdadır. Onun düşünce dünyasını bütün bunların bir çeşit sentezi olarak tanımlayabiliriz. Ancak bu sentez yapılırken sentezlenen unsurların içeriği ve dayandıkları temeller dikkate alınmadığından söz

²⁶ Ali Sedat, a. g. e., s. 19, 20.

²⁷ Mehmet Aydın, *Alemden Allah'a*, Ufuk Kitapları, İstanbul 200, s. 47.

konusu sentez yüzeysel bir birliktelik görünümü vermektedir. Halbuki sentezlenen bu unsurların temeline inildiğinde problemlerin daha farklı bir şekilde ortaya çıkacağı ve sentezin bu kadar sorunsuz olmayacağı güçlü bir ihtimaldir.